

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אבא בנדויד (פאירשטיין)

כיצד סדר נושא ונשוא

(סוף)

ראינו כיצד נקבעו סדרי המלים בלשונות למיניהן, בכל אחת לפי עיקרון תחבירי משלה. כל אחד מן התחבירים יש

13 מלשון "וידעתם את תנואתי" (במדבר יד לד), וכתרגומו :
"ותדעון ית דאתרעמתון עלי".

לו מיכאניזם בפני עצמו, סדריו אוטומאטיים, ואין טעם לדרוש בהם ולחפש היגיון מיוחד או פסיכולוגיה מיוחדת. אף על פי כן נראה מיד, שפעמים סדר הרעיונות כופה על המלים סדר מסוים, וסופו לשנות גם בתחביר.

משפטי "מלרע" (= שחידושם במלה האחרונה)

נוסח קבוע הוא במודעות לומר: "המנצח — שארל מינש". סדר זה לא נוכל להופכו ולומר כאן: "שארל מינש הוא המנצח". אילו נתנסחה המודעה כך, הייתה מסרסת את מתן האינפורמציה מסדר מהלכה. שכן אם יש תזמורת, בידוע שיש מנצח, ורק זאת השאלה: מי הוא? צורת הפסוק בהקשר-העניין כאן כמוה כשאלה ותשובה: המנצח — (מיהו?) — שארל מינש. היפוך הסדר היה קובע את התשובה לפני השאלה, והוא דבר שאין הדעת סובלתו.

ויש נוסחות כאלה מכל המינים: היציאה — בשעה 8 בבוקר; תשלום חודשי — כך וכך; ובייחוד בחלוקת תפקידים: הפותח — פלוני בן פלוני; משתתפים — פלוני ואלמוני; בראש המשלחת עומד — פלמוני; בקרוב עומד להופיע בהוצאת... הספר...; אשמה בכך (מי?) — החברה, על מנהגיה המגונים; וכד'. כולן כשאלה ותשובה, ובלשון חכמים אף יש ששואלים במפורש: אימתי? היכן? כיצד? במה דברים אמורים? וכד'. בכל אלה אין כל חשיבות לנתח ניתוח תחבירי מה יש כאן: נושא, נשוא, משלים, תיאור הפעולה וכו' — בין כך ובין כך מהלך האינפורמציה מחייב את הסדר הזה, שתהא מלת החידוש (= "הנשוא הפסיכולוגי" או "ההגיוני") בסוף דווקא, במלרע.

וזהו המכריח לעתים להקדים גם את הפועל הבינוני לפני השם, ולמרות חוקי התחביר. מי שמבקש "הכשר" לכך מן המקורות — אם יש לו צורך בהכשר כזה — הרי כמה: והחונים עליו — מטה שמעון¹; כי הולך לפניכם — ה', ומאספכם — אלהי ישראל²; מוכיח לדבר — לוט³ (כעין: וראיה לדבר — רחבעם בן שלמה⁴); ועליהם מופקדים — יחת ועובדיהו הלויים מבני מררי. וזכריה וגו'⁵. הצורך בסדר ה"מלרעי" הזה הוא צורך המחשבה, ולא דווקא בעברית.

אלא שבעברית הגורם הפסיכולוגי הזה יפה כוחו לשנות מן התחביר ולנהוג בו קצת חירות: והנה עומד לנגדי כמראה גבר⁶ — בתחילה הכנה לקראת התמונה ("עומד לנגדי") ואחרי כן התמונה עצמה ("כמראה גבר"). לא כל לשון יש לה חירות כזו, למשל בצרפתית הכרח לסרס ולומר: "והנה כמראה גבר עומד לנגדי", ואין ספק שמשוהו מן המתח בהצגת התמונה מתקפח בסדר ההפוך. ולא רק בדברי חזונות כך, אלא במשפט פרוזאי ביותר: ממאה לוג חלב יוצא לוג חמאה⁷ — מהלך החשבון אינו סובל סדר אחר ("לוג חמאה יוצא"). ובלשונות שאין רשות להקדים כך ("יוצא לוג") מקדימים מלה אחרת: "מוציאים" לוג, "נותנים" לוג, "יש" לוג, "אנו מקבלים" לוג, ובלבד שתישאר מלת החידוש (מידת הלוג) מלרע, כלומר בסופו של החשבון. הוא הדבר בשלילה: והלא חסרין 30 יום⁸ — הפועל הבינוני קודם והמספר בסוף, שהוא עיקר החידוש. וכן

1 במ' ב הדיב'כו ועוד. 2 יש' נב יב. 3 תוס' סנ' יד ד.

4 שם ע"ז א יט. 5 דה"ב לד יב. 6 דנ' ח טו. 7 תוס' ערכ' ד כו.

הוא דינה של מלת "יש" ונרדפיה, שכולן מקומן לפני השם :
 ארובות זו על גב זו, ויש בהן פותח טפת, ונתון דבר שהוא מקבל
 טומאה וגו' ⁹ ; שהשחיטה — קבוע לה צפון, וקבוע לה מקום
 בצואר ¹⁰, כאילו אמר : קביעותה בצפון, בצואר.

ומצוי ביותר הסדר הזה בעברית כדי להבליט שורה של
 ניגודי תפקידים : (הכיצד ?) אלא ילדה — מירב (= ולא מיכל),
 וגידלה — מיכל ¹¹ (= ולא מירב) ; אין כהנים — נכנסין לויים
 (נושא בסוף), אין לויים — נכנסים ישראלים (כנ"ל)... אין שם
 תיבות — נכנסין דרך פתחין (תיאור המקום בסוף) וגו' ¹² ;
 אם אי אתם מקבלין — באים מים ושוטפין אתכם (תוס'
 סוטה ח ה) ; ...ובאין אחרים ויושבין בארצם (שם ז כב) ;
 נמצא שרץ בגג — המעטן טהור, נמצא במעטן — טמא הגג ¹³
 (= ולא המעטן, התואר קודם) ; ליקט גוי עשבים להאכיל לבהמתו
 — מאכיל אחריו ישראל ¹⁴. בכל אלה יש ניגוד ריתמי של
 הטעמות והוא הדוחק את עיקר האינפורמציה (את החידוש)
 לסוף, למלרע, ואחת היא מהו : נושא או נשוא, לוואי או תיאור
 הפעולה. וכן לא איכפת לנו באיבר הראשון מהו, פועל עבר או
 בינוני או תואר. ניתוח תחבירי כאן לפי נושא-נשוא וכו'
 שמיגעים בו את התלמיד בבית הספר הריהו עמל לבטלה. חשוב
 מזה לקבוע, איזו מלה עיקר בעניין, ולפי חשיבותה לקבוע את
 מקומה. בכגון אלה סדר הרעיונות עדיף מסדרי התחביר.

8 שם סוטה יא ו. 9 שם אה' יא יא. 10 שם מנ' א ב. 11 שם
 יח, כ"י ארפורט. 12 שם ב"ק א יא. 13 שם טה' יא א. 14 שם

יש שלא דירוג האינפורמציה אלא הריתמוס בלבד כוחו
יפה לקבוע את סדר האיברים:

השמים מספרים כבוד אל / ומעשה ידיו מגיד הרקיע ¹⁶

חנון ה' וצדיק / ואלהינו מרחם ¹⁶

וזהו המקצב המפורסם א + ב / ב + א הנקרא "כיאסמוס",
כלומר סיכול-איברים, והוא מאבני הפינה בסגנונה של לשון
המקרא גם בשירה וגם בפרוזה ¹⁷, כגון: ונוגה ל א ש, ומן
ה א ש יוצא ברק ¹⁸ (א + ב ב + א, ולא: "ברק יוצא"). וכל שכן
בריתמוס של נאומי הנבואה:

מקול פרש ורומה קשת בורחת כל העיר

באו בעבים ובכפים עלו

כל העיר עזובה ואין יושב בהן איש

(יר' ד כט)

שוב א + ב ב + א: אם התחיל בפועל — סיים בפועל,
התחיל בשם — סיים בשם, על כן לא "כל העיר בורחת" אלא
"בורחת כל העיר". אפילו תרגומים מעולים ביותר לא תמיד
עלה בידם למסור את היסוד הכיאסטי הנמרץ שבפסוקים כגון
אלה. למה? מפני כבלי התחביר שבלשון התרגום. ואולם
התחביר העברי, כפי שאנו רואים, אינו נוקשה בדבר הזה והוא
נכנע מלפני צורכי המקצב.

שבת יג יג. 15 תה' יט ב. 16 שם קטז ה. 17 ר' בספרי "לשון
המקרא או לשון חכמים?" ע' 45 77 78 254 274 311—319. 18 יתו' א יג.

שיעור המלים ואריכותן

גם זה גורם ריתמי העשוי לשנות בתחביר ולהרוס את חוקיו. לדוגמה, חלומותיו של פרעה מסופרים 2 פעמים ובכמה אופנים:

- (1) והנה מן היאור עולות 7 פרות יפות מראה ובריאות בשר¹⁹.
 - (2) והנה 7 פרות אחרות עולות אחריהן: דלות ורעות תואר מאד ורקות בשר²⁰.
 - (3) והנה 7 שיבלים עולות בקנה אחד: בריאות וטובות²¹.
 - (4) והנה 7 שיבלים (צנומות) דקות, ושדופות קדים צומחות אחריהן²².
- בשינויים האלה יש לקח רב לעורכים ולמסגננים העמלים במלאכתם ומתחבטים בסידור חלקי המשפט, מטייטים ומקווקוים בקולמוסיהם ומטלטלים את המלים אנה ואנה — ולא תמיד ברור להם למה הם עושים זאת. הנה שלושה סידורי תחביר כאן:
- (1) נושא + נושא, (2) = (3) נושא + $\frac{1}{2}$ נושא + $\frac{1}{2}$ נושא, (4) להפך: נושא + נושא. מה סיבת החילופים האלה? לא רק המנהג לגיון (שהוא אמנם מיסודי הסגנון המקראי²³) אלא בעיקר האריכות שבנושא: "שבע-פרות-יפות-מראה-ובריאות-בשר", "שבע-פרות-דלות-ורעות-תואר-מאד-ורקות-בשר" — זו האריכות היא הגורמת קשיים והיא הנותנת התר לשנות את הסדר בכל שלושת האופנים.
- רק אופן אחד רביעי חסר: "והנה שבע-פרות-יפות-מראה-ובריאות-בשר — עולות". נושא ארוך כל כך ואחריו

19 בר' מא ב=יח. 20 ג=יט. 21 ה=כב. 22 ו=כג.

23 ר' בספרי הנ"ל ע' 32—35, וכאן בהערה 17.

נושא קצר כזה — אין האוזן העברית סובלתו. גם בזמננו כל עורך בעל טעם מרגיש צורך בסימטריה מסוימת; לא יצרף ענק עם ננס ולא יסבול שינויי פתע באורך הנשימה. שים לב לשינויי הפרופורציה שבין (1) ובין (4)! אילו היה הנושא קצר גם הוא — אין בכך קושי: והנה משם איש יוצא²⁴, והנה איש הבינים עולה²⁵, ובכן ייתכן: והנה שבע פרות עולות, — ולהפסיק. בכגון אלה יכול הוא התחביר להתקיים כהילכתו, שכך היא שורת החוק בכל בינוני לבוא אחר השם: והנה ה' עובר²⁶, והנה אנשים עוברים²⁷, הנה בית ישראל אומרים²⁸, כן מטה בני יוסף דוברים²⁹, כמבואר בפרקים הקודמים. אימתי? בנושא קצר, כאמור, אבל בזמן שהוא מרובה במלים ומסורבל, הכרח ריתמי הוא להפוך את הסדר. וכן בלשון חכמים: בכל יום הכיפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ומתעטף לבנים וגו'³⁰. אין כל שבח להפוך ולומר: „היה זקן אחד לבוש לבנים ומתעטף לבנים מזדמן לי“ — כדי לקיים מצוות תחביר.

נוקשות כעין זו — לדחוק את הנשוא לסוף דווקא — אתה מוצא למשל בסדר האיברים שבתחביר הגרמני (הרשמי), והיא המשניאה את הלשון הזאת על לומדיה ועל קוראיה על ידי שהיא מטילה מאמץ מחשבתי על האדם בדברים של מה בכך ומאלצתו לגבב ולאגור בזכרוננו נושאים מסובכים ורבי מלים בטרם נאמר הנשוא; והלא אין הנשוא אלא מלה עלובה אחת, שלולא כבלי אותו תחביר, אפשר היה לאומרה מיד ולהפיג

24 וש"ב טז ה. 25 ש"א יז כג. 26 מ"א יט יא. 27 מ"א יג כה.

28 יח' יב כז. 29 במ' לו ה. 30 תוס' סוטה יג ח כ"י ארפורט.

את המתח המיותר. החירות היחסית שבתחביר העברי בסדרי נושא ונושא פוטרנו מן הצרה הזאת, כאמור, ומאפשרת שני אופנים: וכאן שידורנו מסתיים (כך !); אבל בנושא ארוך: וכאן מסתיימים שידורי קול-ישראל-לשעות-הצהרים-מתחנות וגו'. או: מכירת הכרטיסים נמשכת; אבל במלים רבות: נמשכת מכירת הכרטיסים ל... שתתקיים... וגו'. היום יום ג' שישנה מיניסטרים מתכנסים בפאריס; לעומת זה: היום יום ג' מתכנסים (או: יתכנסו) בפאריס מיניסטרי-החוק-של-ש-מדינות-השוק-האירופי-המשותף. והואיל וסגנון זמננו, וביותר של העיתונים, נושאו בדרך כלל ארוכים ועמוסים פרטי אינפורמציה מרובים — לפיכך הטיפוס הזה המקדים את הנושא רווח כל כך והוא הגורם לסרס את הסדר גם במשפט הקצר.

יכול שיטען הטוען: אם כן, נתת את חוקי התחביר לשיעורים, ואין החוק חוק ולא התחביר תחביר. מי שטוען כך אין בדבריו כלום. הרי ראינו גם באנגלית (כבצרפתית) סדר חמור הקובע נושא לפני הנושא, ואף על פי כן, אם הנושא מסורבל בתכנו או ביידועו וכד' — הופכים אותו ומקדימים לו מלת there: — — —, there can be seen — — —, there begins — — — וכיו"ב. הוזה אומר, יש כלל וסייג עמו, ולא נמצא טוען שאין לתחביר האנגלי חוקים. ובכן עלינו לזכור, שמידת הנושא גם היא קובעת סדר. ואם תאמר: איזהו נושא ארוך ואיזה קצר? מי יודיענו את קנה המידה? לכך אין עצה יעוצה מראש. הדבר מסור לחוש המקצב ולטיב טעמו של הכותב, ומקצת לרחמי שמים — ושומר פתאים ה'.

משפטי "מלעיל": ניגודי הן ולאן

במשפטים שהובאו עד כאן היה עיקר חידושם נעוץ בסוף, כעין משפטי "מלרע". עכשיו נתבונן בטיפוסי פסוקים שהטעמתם בתחילה (מוטב לכנותם "מלריש", כי הטעם במלה הראשונה) ותכליתה להביע ניגוד. למשל: יודע צדיק נפש בהמתו ³¹ (= יודע, ואינו מתאכזר), ולעומת זה: לב יודע מרת נפשו ³² (= לב, ולא איש זר). אם נהפוך את הסדר ("צדיק יודע", "יודע לב"), ישתנה הניגוד ותסרס הכוונה. הוזה אומר, בזמן שהניגוד בין עצם לעצם אחר — מקדימים את הנושא, וכשהניגוד בין הן ללאו — מקדימים את הפועל, אפילו הוא בינוני.

גם בדברי שאלה מקדימים את הפועל הבינוני בשביל להבליט ניגודי הן ולאן: המכבד דויד את אביך בעיניך כי שלח לך מנחמים? ³³ — כמי שאומר: האמנם מכבד הוא? וכי אומר לך עם הארץ על כליו שהוא טמא? ³⁴ וכן בשאלת עקיפים: שאלו נא וראו, אם יולד זכר? ³⁵ וגם שלא בשאלה: אם לוקח יעקב (= אם לקוח-יקח כפי שאני חוששת) אשה מבנות חת... למה לי חיים? ³⁶; אם מתקיימת העדות בשניים — למה פרט הכתוב בשלושה? ³⁷ ואפילו אחרי ש: חס ושלום שמעמיד המקום חמה ולבנה... לעובדי עבודה זרה! ³⁸ — הכחשת הפעולה בתוקף.

וכמו כן האמרות מסוג חושש-אני, יודע-אני, שומע-אני — סדרם נוהג גם שלא בכינויי הגוף: כי יודע אלהים כי... ³⁹, כי

31 משלי יב י. 32 יד י. 33 יש"ב י. ג. 34 תוס' אה' ה יב.

35 יר' ל, ה. 36 בר' כז, מז. 37 משנה ומכות ח ז. 38 ספרי

יודע כל ישראל כי...⁴⁰, ויודעין הדיינין שעל שוקו הכהו⁴¹ (= ברור הדבר, אין כל ספק); והם לא ידעו כי שומע יוסף⁴² (ולא כפי שסברו שאינו מבין); דבר כי שומע עבדך⁴³; כי פיסח עבדך⁴⁴; מרביס העם להביא מדי העבודה למלאכה⁴⁵; ומודה ר' פלוני ש... (למרות מה שאמר קודם) — בכל אלה הפועל מוטעם יותר מן השם. גם בזמננו אתה מוצא משפטים מלעיליים כגון: „לצערנו מפגר החקר בתופעות כאלו; מתחילה הרצת המפעל בתמנע“ — ואין בהם כל פסול, ובלבד שיהא בהקשר-העניינים משום צידוק להטעמה הזאת: מפגר הוא (כעין אכזבה), כבר היא מתחילה (אחר ציפיה). בלשון חכמים אף יש שמוסיפים מלת „הוא“ לתוספת יידוע: יודעים הם הנביאים שאלוהן אמיתי; אם נכנסים הם הפועלים לתוך השדה וכד'⁴⁶.

ונוסחה מלעילית זו („עושה פלוני“) היא השלטת בכל לשון ההלכה למשמעות מיוחדת: רשאי פלוני לעשות כך וכך, לובש אדם⁴⁷ כך וכך — כלומר: רשאי הוא, מותר הוא; יוצא הגמל באפסר⁴⁸, יונק תינוק מהנכרי⁴⁹, משכיר ישראל בהמתו לגוי⁵⁰, כופין בני חצר זה את זה⁵¹, אוכל פועל אשכול עד שלא יתחיל במלאכה⁵², הולך כהן, ממלא אדם, יוצאה אשה וכד'. וצריך להבחין היטב בין הסדר המלעילי הזה לבין הסדר האחר

לדברים יג ג. 39 בר' ג ה. 40 ש"ב יז י. 41 תוס' סג' יב ב.

42 בר' מב כג. 43 ש"א ג ט"י. 44 ש"ב יט כו. 45 שם' לו ה.

46 ר' בספרי הנ"ל ע' 300. 47 תוס' כלא' ה טו. 48 משנה שבת

ה א. 49 תוס' נדה ב ה. 50 שם ע"ז ב א = דמאי א יז = פס'

שאינן בו הטעמה: אשה מגלה את הקדירה לידע מה חברתה מבשלת⁵³, כלומר: כך דרכה של אישה שהיא מגלה את הקדירה. אילו נתכוון ר' עקיבא לפסוק הלכה שרשאית היא, היה אומר בסדר המלעילי הנ"ל: מגלה אשה את הקדירה — ולא אמר כך, והדבר מובן: סוף סוף אין הקדירה של חברתה הפקר.

ניגודי זמנים

בתחילת המאמר הראשון כבר ראינו מה נשתנו עשה פלוני / פלוני עשה. עכשו נעיין ונמצא הבדלים עוד:

גלה כבוד מישראל! ⁵⁴ / ארון גלה לבבל; שנאמר...⁵⁵

שני מיני "גלות" כאן: גלות שברגש וגלות גיאוגרפית, ובשני אופנים הגלות מסופרת: כאן קביעה מדעית לעובדה שבעבר שאין לה תוצאות לשעת השיחה, וכאן הכרזת אירוע מרעיש לב, הרה-תוצאות טרגיות לשעה זו, עכשו ממש. את ההפרשים האלה סדר המלים מביע בעוצמה.

והרי כיוצא בכל זה גם הפועל הבינוני. יש הבדל דק בזמנים של פלוני מבקש / מבקש פלוני: הנה דויד מבקש רעתך⁵⁶ (= בלבו, ולא דווקא במעשים להרע ברגע זה), וכנגד כך: מבקש שאול אבי להמיתך! ועתה...⁵⁷ (= סכנה של ממש!), שמוע שמע עבדך כי מבקש שאול לבוא קעילה⁵⁸ (= והסכנה קרובה), והם לא ידעו כי נוגעת (או: כי נגעה) עליהם הרעה⁵⁹

א כו. 51 שם ב"מ יא ית. 52 שם ח ח. 53 שם טה' ח טז.

54 ש"א ד לא"כב. 55 שם ושק' ב יח = סוטה יג א. 56 ש"א כד י.

57 יט ב. 58 כג י. 59 שו' כ לד=מא. 60 בר' מא לב.

(= כבר נוגעת), כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו⁶⁰ (= בקרוב), קומו צאו... כי משחית ה' את העיר!⁶¹ (= עוד מעט), כי מנסה ה' אליכם אתכם⁶² (= בדבר ההוא). וגם בימינו עיתון שהוא מודיע „נשלמות ההכנות למצעד“ ומתכוון לומר שהן קרובות להיגמר — הרי זה אינו משתבש כלל. יש אפוא הפרש דק מן הדק בין: וכאן מסתיים שידורנו (= המיוחד לערב זה, סיום בלתי צפוי), ובין: וכאן שידורנו מסתיים (= כבכל יום תמיד בשעה זו).

מעתה שים לב לשינוי הסדר: כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך⁶³ (= תמיד), וכנגד זה: כי הולך האדם אל בית עולמו, וסבבו בשוק הסופדים⁶⁴ (= בסוף החזיון הזה, עכשו). נסה נא להפוך ולומר: „כי מתהלך ה' בקרב מחנך“ (כרגע?), „כי האדם הולך לבית עולמו“ (תמיד בלי הרף?) — טיבי הזמנים ישתנו מעיקרם ולא יהיו הולמים את העניין. ובעת ההיא פלשתים מושלים בישראל⁶⁵ (= שלטון קבע) — כה דברי המחבר בתיאור היסטורי, אבל בשיחה: ...הלא ידעת כי מושלים בנו פלשתים (= פעולה, כעין: חורשים הם על גבנו!) ומה זאת עשית לנו?!⁶⁶ דוגמה אחרת: כי המלך בוטח בה'⁶⁷ (= תמיד), וכנגדו: כי בוכים כל העם כש מעם את וגו'⁶⁸. כיוצא בדבר: העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא (אבות ד טז), אבל: דומה דודי לצבי (= בזה, בקפצו על הגבעות, הנה זה עומד וגו', שה"ש ב ט). ותן דעתך לנוסחות הקבועות: „בכך וכך

61 בר' יט יד. 62 דב' יג ד. 63 כג טו. 64 קה' יב ה.

69 תה' כד ח. 70 פז ב. 71 קמה יד. 72 שם בא. 73 קמה ד.

הכתוב מדבר, ולעומת זה: "מגיד הכתוב שכך וכך" (כמו: "מעלה עליו הכתוב" = בדבר הזה) — אינו דומה "מדבר" באריכות ל"מגיד" דבר מסוים, והפרש זה הוא המשתקף היטב גם בסדר המלים. וכבר ראינו שגם הכיאסמוס שבמקרא כך נתנסח: השמים מספרים / מגיד הרקיע — ולא להפך: מספרים השמים / הרקיע מגיד, ואין זה מקרה.

בתחילת המאמר הראשון (ע' 67) כבר ראינו מה בין שורת התיאורים הסטאטיים שבשיר השירים לבין תיאורים שפעליהם בראש המשפט. ושוב כל זה חל גם על הפועל הבינוני. כגון בפזמון האנאפורי שבתהלים כמו ח: ה' פוקח עיורים, ה' זוקף כפופים, ה' אוהב צדיקים, ה' שומר את גרים — הפועלים הבינונים הללו יש בהם בנותן טעם של שמות נסמכים, כעין: ה' גיבור-מלחמה⁶⁹, כאילו תכונה קבועה ולא פעולה. עכשו נתבונן בשינוי:

ה' אוהב צדיקים / אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב⁷⁰.

בעקבות היידוע (שערי ציון) נשתנה כל המבנה, וכן: סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים⁷¹; שומר ה' את כל אוהביו⁷²; כי רוצה ה' בעמו⁷³ וכד'. כמה דברים נשתנו בזה מן הפזמון הקודם: כאן המשלים מידע או בנטיית הקניין שכמוהו (כידוע), והוא מצריך ב, ל, את, והוא מרובה במלים. על כן שוב אין הפועל הבינוני משתמע כשם נסמך (כי ה' אוהב משפט⁷⁴) אלא כפועל (אוהב ה' שערי ציון), ולעתים כפעולה:

69 תהי' כד ת. 70 פז ב. 71 קמה יד. 72 שם בא. 73 קמה ד.

סומך ל, זוקף ל, רוצה ב. כך נשתנתה מידת ההתמדה שבפועל עם היפוך המלים, וגם המקצב כולו.

לא כל סדרי המלים יש להם הסבר המניח את הדעת. מצד אחד: כי אחרי גילוליהם לבס הולך⁷⁵, וכדין, וכן: אחרי יושבי עירם הדבר מהלך (בדפוס): "מהלך הדבר"⁷⁶, ושלא כדין), וכנגד זה: סובב סובב הולך הרוח⁷⁷ — בזה עדיין הכל כמבואר. אבל: אשר חמתם שותה רוחי⁷⁸ וכנגדו "לבס הולך" כנ"ל — קשה לגלות הבחנה ביניהם.

פעמים יש לך סדרי מלים מתוך אנלוגיה מועטת בלבד. למשל שגורה ביותר הנוסחה: כך וכך (י)אמר ה', או: יאמר-נא ישראל, כך וכך נאום ה', ומעין זה המקצב ה"מלעילי": אמונים נוצר ה'⁷⁹, כי כל לבבות דורש ה'⁸⁰; וכיוצא באלה בלשון חכמים: זה הכלל אמר רבי⁸¹, ואף כך בבינוני: אלא לענין — ...אומר משה⁸² (לפני הקב"ה); ובכן הנוסחה קבועה בלי הבחנת עבר, בינוני ועתיד, ממש כבעברית של דורנו בכל אמירה מוסגרת: כך וכך — אומר המחבר —, ... מכריז הנואם — ... כותב העיתון — וכד'. ואין לתקן, שגרה היא מכוח היקשי הלשון משנים קדמוניות, ומה שכבשה כבשה.

ופעמים יש לך צורות לשון שאין להן אח ורע, אבל "מאין ברירה" הן משמשות בשביל למנוע אי הבנה. כך הדבר במורפולוגיה וכן הוא בסדרי המלים. הרי הנוסחה ה"משונה"

74 לו כח. 75 יחו' כ טז. 76 תוס' סג' יד ב. 77 קה' א ו.

78 איוב ו ד. 79 תה' לא כד. 80 דה"א כח ט. 81 תוס' אה' יד ה.

82 שם סוטה ו ה.

אומרים צדוקים, קובלים אנו עליכם...⁸³, אומרין ביתוסיים: "...
 אומרים טובלי שחרין: ...⁸⁴ — סדר זה אין לו דומה בעברית אלא
 בארמית, ואף על פי כן אי אפשר לומר אחרת: (1) "אמרו
 צדוקים" — משמעו לעבר ולא פעמים רבות, ולא לכך נתכוון;
 (2) "היו צדוקים אומרים" — רק לעבר; (3) "צדוקים אומרים"
 — כאילו המשך השיחה וניגוד לנאמר קודם, ואין הדבר כן. אין
 אפוא דרך אחרת אלא לומר (4) "אומרים צדוקים" — שהוא יפה
 לעבר הנמשך לתוך ההווה, ובלי ניגוד לקודם אלא בתחילת
 העניין. הוא אשר אמרנו: צורה לשונית בלי היקש שלם ו"מאין
 ברירה".

צורות מועטות ותפקידיהן מרובים

הנה ראינו שסדרי נושא ונשוא בעברית הן מערכת של
 מנגנון מסובך ועדין, בעל כושר להביע כל מיני ניגודים דקים
 במשמעות, ביידוע, ברגשי הדובר, בהטעמות, בזמנים, באספקטים
 וכו', ופעמים יש פקעת של כמה מן הניגודים האלה בעת ובעונה
 אחת, וקשה להכריע איזה מהם עיקר. וכאן לכאורה פליאה: הלא
 בסך הכול שתי צורות כאן, נושא-נשוא כנגד נשוא-נושא, היאך
 ייתכן לתלות בהן כוונות מרובות כל כך? האין הן מדומות?

לא, כך היא ברייתה של לשון, ואין בכך משום פלא.
 משל למה הדבר דומה? ללהקה קטנה ודלה, שהוטל עליה להציג
 עלילה עצומה רבת גיבורים וניגודים. מה עשתה? העמיסה על
 כל שחקן תפקידים הרבה, אף שאין זיקה ביניהם, ונמצא זוג

83 משנה ידים ד ר"ז. 84 תוס' סוף ידים.

של שני שחקנים בלבד מסוגלים לשחק כמה וכמה ניגודים זה אחר זה. אף בלשון כך. צורכי הניגודים מרובים והצורות מועטות, נמצאת צורה אחת משמשת כמה וכמה תפקידים, אף כשאין קרבה ביניהם. עיקרון פשוט הוא זה, ואף על פי כן יש בין העוסקים בניתוחי היגיון ופילוסופיה בדקדוק שעדיין לא ירדו לעומקו, ושואלים איך ייתכן שבניין פלוני או צורה אלמונית עשויים לשמש כל כך כוונות הרבה בלי מעבר והשתלשלות מאחת לחברתה. ואולם כשם שיש ריבוי משמעות מסוג זה במילון, כך הדבר בשאר כל תחומי הלשון, ובמורפולוגיה ובתחביר. אי אפשר לתפוס את כל גוני המשמעות בלי ניגודיהם, והוא המשגה שבספרי הדקדוק והמילונים, שהם הולכים ומונים כרוכל את שרשרת התפקידים לפי „השחקנים“ בלי „בני זוגם“, מפרטים רשימת משמעות מאונכת בלי הטור המקביל שכנגדה. והלוא דווקא ריבוי הניגודים הקוטביים הוא שפפה על הצורות את ריבויי המשמעות.

ובכן גם סדרי נושא ונשוא כל מיני ניגודים גלומים בהם, כמה שראינו. עוד החומר רב מאוד ואפשר למלאות בו ספר לימוד מיוחד לסידור איברי-המשפט. חבל שטרם נתפנו לכך חוקרי הלשון, ולפי שעה הדבר מסור להרגשתם של סופרים מעטים בעלי חוש הבחנה דקה, שטעמו טעם עברית מן המקורות. אמת, אין המגננון הזה נתפס על נקלה לכל פרטיו. אבל אין בכך כדי תירוצ לאימיגרנטים הלשוניים שבתוכנו לפרוק כל משמעת ליסודי התחביר ולתרגם את פסוקיהם תרגום אוטומטי מלשוניות הלעז שהביאו עמהם. כי למרות החילופים הרבים שנמנו בפרק הזה — ושיש בהם קצת חוקיות משלהם — אין להתעלם מדפוסי

תחביר עיקריים שנמנו בפרקים הקודמים ושכוחם יפה
במשפטים קצרים חסרי הטעמה מיוחדת (עניינית או ריתמית)
באחד מאיבריהם, כגון: „שפלוני עושה, כך פלוני עושה, כיצד
פלוני עושה, מה פלוני עושה“ וכד' — יש כאן חוק תחבירי
ברור לפועל הבינוני בניגוד לעבר ולעתיד. במשפטי־המשך
מסוג זה ראינו שהסדר קבוע, ודפוסים אלה אין רשות לחסידי
העברית האימיגרנטית לסרסם אך ורק מפני שהרגלים אחרים
בפיהם מיידיש או מגרמנית או מפולנית ואת דרכי העברית
טרם למדו כל צורכם. סדר המלים בעברית תורה היא, לא
פחותה מתורת ההגה והצורות, וככל התורות גם היא צריכה
לימוד.